

CZU: 327.8(478+44):[930.22:001.3]

ISTORIOGRAFIA CERCETĂRII RELAȚIILOR MOLDO-FRANCEZE ÎN CONTEXTUL PROCESULUI INTEGRAȚIONIST EUROPEAN

Violeta COTILEVICI

Universitatea de Stat din Moldova

Până în prezent, în literatura de specialitate din străinătate, precum și în cea autohtonă nu există un studiu integrat al relațiilor moldo-franceze. Fiind la o etapă incipientă de cercetare, relevante rămân tratatele și acordurile semnate între Franța și Republica Moldova, site-urile oficiale ale Ambasadei Franței în Republica Moldova, Ambasadei Republicii Moldova în Franța, Alianței Franceze din Moldova, Agenției Universitare a Francofoniei, al Guvernului Republicii Moldova și al Guvernului Republicii Franceze. Un rol aparte în studierea problemei în cauză (pentru partea teoretică a acesteia) au normele de drept diplomatic și consular. Cercetarea fenomenului relațiilor bilaterale se înscrie într-o serie de preocupări marcate de lipsa unei unanimități conceptuale. Referințele, regăsite în studii politologice, economice sau în publicistică, comportă un caracter destul de antrenant. Până la moment se menține totuși o carență evidentă în tratarea adecvată a acestui subiect.

Cuvinte-cheie: *relații bilaterale, proces integraționist, politică externă, știință autohtonă, literatură de specialitate, analiză istoriografică, cercetare.*

HISTORIOGRAPHY OF THE RESEARCH OF MOLDOVAN-FRENCH RELATIONS WITHIN THE EUROPEAN INTEGRATIONIST PROCESS

Until the present in the national and international literature of specialty there is not an integral study of the Moldovan-French relations. Being at an early stage of research, the main sources are the treaties and agreements signed between France and Republic of Moldova, the official sites of the French Embassy in the Republic of Moldova, the Embassy of the Republic of Moldova in France, of the French Alliance from Moldova, of the Francophone University Agency, of the Government of Republic of Moldova and of the Government of the French Republic. A special role in the studying of this subject represent the diplomatic and consular law norms. The research of the phenomenon "bilateral relations" is part of a number of concerns marked by a lack of a conceptual unanimity. The references found in political, economical studies and in the press, have a quite interesting character. Till now is maintained an evident deficiency in the adequate treatment of this topic.

Keywords: *bilateral relations, integrationist process, foreign policy, autochthonous science, literature of specialty, historiographical analysis, research.*

Introducere

Republica Moldova are premise importante pentru o colaborare reciproc avantajoasă cu țările europene. Situația geopolitică specifică condiționează atenția sporită față de țara noastră din partea comunității internaționale [1].

Amplasată într-o zonă geografică cuprinsă în prezent de procesele complexe de tranziție de la un sistem totalitar la democrație și economia de piață, Republica Moldova nu poate să rămână în afara proceselor integraționiste prezente în spațiul european. Republica Moldova este influențată pozitiv de procesele care se desfășoară în Occident. Fiind un stat tânăr, care și-a dobândit independența acum 25 de ani și aflându-se la joncțiunea a trei macrorégiuni – Europa Centrală, Balcanii și Comunitatea Statelor Independente, țara noastră încearcă să-și găsească locul în cadrul acestor procese [2].

În contextul proceselor integraționiste din spațiul european, merită atenție studierea relațiilor dintre Republica Moldova și Republica Franceză. Dezbaterile privind procesele integraționiste din spațiul est-european, precum și sprijinul acordat de către Republica Franceză Republicii Moldova formează o sferă aparte în discursul politicienilor, inclusiv al celor din Moldova. Cu toate că atât în literatura de specialitate occidentală, cât și în cea autohtonă nu sunt efectuate ample cercetări vizând relațiile moldo-franceze, în ultimii ani tot mai des este discutată problema integrării europene a Republicii Moldova.

Relațiile moldo-franceze, deși nu sunt suficient supuse cercetării, merită atenție atât pentru mediul academic, cât și pentru liderii politici ai Franței și cei ai Republicii Moldova. Interesul pentru evenimentele în proces de desfășurare în spațiul european, în special cele ce vizează aspectul migraționist, relațiile comerciale Repub-

lica Moldova – UE, inclusiv relațiile comerciale moldo-franceze, condiționate și de situația social-politică din țară, oferă posibilitatea de a cerceta o direcție mai puțin întâlnită în literatura de specialitate: relațiile moldo-franceze în contextul procesului integraționist european.

Repere istoriografice ale relațiilor moldo-franceze în contextul procesului integraționist european

În ultimul timp relațiile moldo-franceze în contextul proceselor integraționiste din arealul european devin subiectul discuțiilor purtate atât de politicieni și savanți europeni, cât și de cei din Republica Moldova. Pentru o mai bună comprehensiune a relațiilor moldo-franceze în contextul proceselor integraționiste din arealul european vom relua în sinteză studiile efectuate cu referire la acest subiect. Ca și multe alte aspecte, problematica cercetării relațiilor moldo-franceze își găsește locul în discursurile politicianilor francezi, precum și în unele încercări de analiză științifică autohtonă.

Până în prezent, atât în literatura de specialitate de peste hotare, cât și în cea din țară nu există un studiu integrat al relațiilor moldo-franceze. Supunând analizei istoriografia relațiilor moldo-franceze, este de menționat că la moment relevante rămân a fi site-urile oficiale ale Ambasadei Franței în Republica Moldova, Ambasadei Republicii Moldova în Franța, Alianței Franceze din Moldova, Agenției Universitare a Francofoniei. În acest context poate fi inclusă și informația plasată pe site-urile Guvernului Republicii Moldova și pe cel al Guvernului Republicii Franceze. Un loc important în studierea relațiilor moldo-franceze îl ocupă buletinele informative ale Centrului Educativ, Cultural, Social și Economic Francofon.

Fiind la o etapă incipientă de cercetare, relevante pentru analiza relațiilor moldo-franceze rămân tratatele și acordurile semnate între Franța și Republica Moldova. Un rol aparte în studierea problemei în cauză (pentru partea teoretică a acesteia) au normele de drept diplomatic și consular.

Specificul și etapele constituirii cadrului juridic al relațiilor bilaterale dintre Republica Franceză și Republica Moldova au putut fi sondate consultând portalul specializat în postarea documentelor normative (www.legifrance.gouv.fr), site-urile Ministerului Afacerilor Externe și Integrării Europene al Republicii Moldova (www.mfa.gov.md), Ministerului Afacerilor Externe al Franței (www.diplomatie.fr), Ambasadei Republicii Franceze la Chișinău (www.ambafrance.md), baza de date a Organizației Națiunilor Unite (www.untreaty.un.org).

Pentru analiza relațiilor moldo-franceze, drept surse de informare pot servi și cele 14 documente bilaterale care reglementează următoarele domenii de cooperare: comercial-economic, tehnico-științific, domeniul apărării, protejarea reciprocă a investițiilor, agriculturii și dezvoltării rurale, transporturile rutiere internaționale de mărfuri etc. În acest context, merită atenție textul principalelor tratate și acorduri semnate între Franța și Republica Moldova, precum: Protocolul cu privire la stabilirea relațiilor diplomatice între Republica Franceză și Republica Moldova semnat la 11 martie 1992; Protocolul de cooperare între ministerele afacerilor externe ale Republicii Moldova și Republicii Franceze (29 ianuarie 1993); Tratatul de prietenie, de înțelegere și cooperare (29 ianuarie 1993) [3]; Acordul de cooperare culturală, științifică și tehnică (24 novembre 1994) [4]; Acordul de încurajare și protejare reciprocă a investițiilor (8 septembrie 1997); Protocolul de înțelegere între Ministerul Agriculturii și Alimentației al Republicii Moldova și Ministerul Agriculturii și Pescuitului al Republicii Franceze în domeniul agriculturii și dezvoltării rurale (14 octombrie 1997); Acordul de neimpozitare dublă și de luptă contra evaziunii fiscale (octombrie 2006); Acordul de cooperare în domeniul patrimoniului cultural (18 aprilie 2016) [5].

Cercetarea dimensiunii dialogul politic bilateral a fost posibilă consultând preponderent publicațiile periodice electronice, expunerile unor analiști/specialiști de cele mai multe ori implicați personal în interacțiunile politice moldo-franceze. În acest context, pot fi menționate publicațiile și interviurile reprezentanților diplomatici ai Republicii Moldova în Franța: V.Gheorghiu [6], A.Neguța [7] cu privire la relațiile moldo-franceze. Conform opiniei lui A.Neguța și V.Gheorghiu, Franța este unul dintre principalii parteneri și susținători ai cursului proeuropean al Republicii Moldova. Deși studiile cu referire la analiza relațiilor moldo-franceze sunt modeste, drept suport istoriografic ne servesc și portalurile administrate la nivel național (www.elysee.fr, www.moldova.md, www.parlament.md, www.assembleenationale.fr, www.mfa.gov.md, www.gov.md), care contribuie la întregirea tabloului relațiilor bilaterale dintre Republica Moldova și Franța.

Eforturile de integrare europeană ale Republicii Moldova, precum și suportul Franței în procesul euro-integraționist al țării noastre sunt reflectate preponderent în materialele presei periodice și nu fac obiectul vreunui studiu specializat. De asemenea, pentru studierea relațiilor moldo-franceze există un șir de referiri din presa periodică: „Buletinul European”, „Moldova Suverană”, „Moldova și Lumea”. Astfel, în numărul

28 al ziarului „Moldova Suverană” din 6 februarie 1991 este reliefat procesul de europenizare și suportul acordat de către Franța Republicii Moldova [8]. Același ziar amintește despre primele legături interstatale stabilite prin intermediul vizitelor oficialilor francezi în Republica Moldova și despre ajutoarele umanitare primite de Moldova din partea Franței. Nu mai puțin interes prezintă și aspectul relațiilor comercial-economice dintre cele două state abordat în revista „Moldova și Lumea”. Deși este prezentată cooperarea comercial-economică moldo-franceză din perioada anilor '90, această informație ne servește la completarea tabloului ce vizează relațiile bilaterale dintre Republica Moldova și Franța.

Dimensiunea politică a relațiilor moldo-franceze este supusă analizei de către ex-ambasadorul Republicii Moldova în Republica Franceză (2003-2006) A.Neguța în articolul „Relațiile economice moldo-franceze” publicat în 2007 în revista științifică „Moldoscopia” [9]. De asemenea, unele aspecte ale relațiilor moldo-franceze sunt analizate de către A.Neguța în articolul „Relațiile politice moldo-franceze” [10]. Conform ex-ambasadorului Neguța, pentru Republica Moldova valorificarea potențialului de cooperare și parteneriat cu Republica Franceză reprezintă unul dintre obiectivele strategice ale politicii externe a statului. Pe lângă rolul și afinitățile istorico-culturale ale Franței în Europa și în lume, A.Neguța scoate în relief și suportul acordat Republicii Moldova în procesul de integrare europeană. Autorul menționează că relațiile bilaterale dintre Moldova și Franța poartă un caracter dinamic și constructiv și exprimă voința politică a părților de a le extinde și de a le aprofunda în continuare. Dânsul consideră necesară continuarea colaborării dintre Moldova și Franța în scopul explorării potențialului existent, dezvoltării noilor sfere de interacțiune bilaterală. El afirmă cu certitudine că există toate premisele pentru o implicare mai activă a factorilor politici și economici, dar și a societății civile din Republica Moldova în valorificarea potențialului de cooperare cu Franța. Un alt aspect al relațiilor moldo-franceze supus analizei de către A.Neguța este cel ce vizează sfera socioculturală. Astfel, autorul afirmă că colaborarea moldo-franceză în domeniul culturii reprezintă o verigă foarte importantă în relațiile dintre Moldova și Franța [11]. Conform lui A.Neguța, istoria relațiilor diplomatice dintre Moldova și Franța demonstrează că țările noastre pot prieteni și acționa împreună, relațiile moldo-franceze fiind în permanentă ascendență. Fortificarea relațiilor bilaterale dintre state se realizează și prin poziția comună a celor două țări în problemele-cheie ale dezvoltării europene și mondiale, prin acțiunile lor coordonate pe arena internațională [12].

Analiza publicațiilor cu referire la Moldova apărute în presa franceză este efectuată de către A.Gonța. Conform opiniei acestui autor, prezența publicațiilor și a informației despre Republica Moldova în presa franceză este benefică pentru statul nostru din considerentul că în felul acesta suntem „văzuți” în afara granițelor și, astfel, Europa cunoaște despre existența Moldovei ca actor de drept internațional pe mapamond. Imaginea europeană a Republicii Moldova este și poate fi creată, menținută și promovată de o serie de factori. Unul dintre acești factori îl reprezintă mass-media, care are capacitatea de a convinge mai mult decât o pot face unele strategii de politică externă [13].

Aspectele dezvoltării relațiilor moldo-franceze în cadrul parteneriatului francofon au fost analizate în baza postărilor Organizației Internaționale a Francophoniei (www.francophonie.org) și a documentelor-cadru de funcționare a acestei instituții [14], precum și a articolelor din unele declarații importante [15] sau acte naționale, precum Constituția Republicii Franceze [16]. Referiri esențiale la acest subiect au fost construite în baza unor autori ca B.-G. Boutros [17], Ch.Aymeric [18]. Referitor la informația despre gradul de studiere a limbii franceze în instituțiile naționale moldovenești [19] se recurge la datele statistice raportate.

Evaluând gradul de cercetare a tematicii date, printre autorii autohtoni care au supus cercetării politica externă a Republicii Moldova se numără I.Leancă cu lucrarea sa „Evoluția relațiilor externe” [20]. Aspectul relațiilor economice ale Republicii Moldova cu statele occidentale, inclusiv cu Franța, este supus cercetării de către I.Cereș în „Republica Moldova în relațiile economice internaționale (1991-1995)” [21].

În studierea politicii externe a Republicii Moldova merită atenție monografia autorilor S.Cebotari, V.Saca, I.Coropcean „Politica externă a Republicii Moldova în contextul proceselor integraționiste” [22]. Astfel, autorii în premieră scot în relief relația dintre conceptul de proces integraționist și politică. Ei susțin că politica externă a statului devine mijloc de realizare a procesului integraționist; în cazul dat, politica externă este mijlocul prin care Republica Moldova își realizează interesele sale integraționiste.

Evoluția relațiilor externe ale Republicii Moldova este supusă cercetării în lucrarea „Politica externă a Republicii Moldova 2009–2011: în sinteze și dezbateri” [23]. De asemenea, aspecte ale relațiilor externe ale Republicii Moldova sunt elucidate în lucrarea elaborată de către experții Asociației pentru Politică Externă

(APE) „Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998–2008)” [24], în care sunt analizate relațiile Republicii Moldova cu statele Uniunii Europene (UE). În acest context, un interes deosebit prezintă analiza politicii externe a Republicii Moldova efectuată de către Gh.Cojocaru în lucrarea „Politica externă a Republicii Moldova. Studii” [25].

În scopul analizei politicii externe a Republicii Moldova merită atenție cercetările elaborate de către Gh.Rusnac și V.Moșneaga. Astfel, în lucrarea „În căutarea propriei căi. Concepția politicii externe a Republicii Moldova” autorii prezintă principalele direcții ale politicii externe a Republicii Moldova. Pe lângă direcția politicii externe a Moldovei orientată spre menținerea relațiilor cu statele din spațiul postsovietic, relațiile cu statele europene devin o prioritate [26]. Nu mai puțin interes prezintă și cercetările politicii externe elaborate de către V.Borș. Pe lângă analiza procesului de recunoaștere a Republicii Moldova pe arena internațională, [27], autorul cercetează corelația dintre politica externă și politica internă a statului, inclusiv cea a politicii externe și a relațiilor internaționale [28].

Gh.Căldare examinează principalele repere istoriografice cu referire la politica externă a Republicii Moldova în lucrarea metodico-științifică „Relațiile internaționale în curriculumul universitar: bazele teoretico-metodologice”. Cercetătorul concludă că în prezent sunt publicate monografiile, culegeri de articole, suporturi de curs, materiale ale conferințelor științifice etc., în care sunt abordate diverse probleme ale politicii externe a țării noastre. Cercetătorii autohtoni acordă o atenție deosebită analizei unor astfel de probleme ale activității externe, cum ar fi: colaborarea cu statele vecine și cu principalii actori internaționali; cooperarea cu organizațiile internaționale și regionale, aspectele privind consolidarea securității naționale în cooperare cu structurile internaționale relevante etc. În ultimii ani specialiștii în domeniu acordă o atenție sporită elucidării problemelor care s-au conturat în colaborarea Republicii Moldova cu Uniunea Europeană, dar și celor de identificare a modalităților de reglementare a conflictului transnistrean [29].

În accepțiunea autorilor Gh.Căldare și R.Gorincioi, politica externă, abordată în sensul de continuare a politicii interne și de componentă a relațiilor internaționale, constituie una dintre problemele esențiale ale științelor politice și relațiilor internaționale. Dată fiind creșterea rolului și locul politicii externe ca obiect de cercetare, actualmente aceasta a devenit mai moderată, deoarece relațiile dintre state se bazează nu doar pe dimensiunile militare și diplomatice, dar și pe aspectele ce țin de ajutor reciproc și dialog politic [30].

Autorul V.Juc, în capitolul „Politica externă” din lucrarea „Republica Moldova. Ediție enciclopedică” face o sinteză a relațiilor externe promovate de Republica Moldova în plan regional și mondial. [31]. Astfel, potrivit autorului, perioada 1991-1994 se identifică cu insuficiența dialogului politic dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, dată fiind lipsa unui document politico-juridic bilateral. Însă, spre sfârșitul anului 1993 conducerea Republicii Moldova a inițiat eforturi de stabilire a relațiilor politico-juridice cu Uniunea Europeană în vederea promovării proceselor de cooperare și de susținere a construcției instituționale democratice și consolidării societății civile. Materializarea dialogului a finalizat prin semnarea la 28 noiembrie 1994 a Acordului de Parteneriat și Cooperare, fiind primul instrument de cooperare cu Uniunea Europeană. Evoluția dialogului politic a primit noi dimensiuni prin lansarea inițiativei Pactul de Stabilitate pentru Europa de Sud-Est, autoritățile Republicii Moldova urmărind identificarea unor mecanisme pentru aprofundarea cooperării cu Uniunea Europeană. V.Juc subliniază că deși perioada 2001-2009 a fost plasată sub semnul guvernării comuniste, totuși integrarea europeană a fost declarată obiectiv strategic prioritar. Autorul precizează că realizarea obiectivelor Politicii Europene de Vecinătate, lansată la 11 martie 2003, a reclamat semnarea și implementarea planurilor bilaterale de acțiuni, prevăzute cu agendă largă de activități separate pe domenii principale. În cazul Republicii Moldova, Planul de Acțiuni semnat la 22 februarie 2005 a actualizat dialogul politic, APC rămânând documentul politico-juridic de bază, care a plasat Republica Moldova într-o perspectivă geopolitică concepută de vecinătate și proximitate europeană, fără a conține o finalitate politică clară. Domeniul politicii externe a Republicii Moldova este amplu analizat în studiul enciclopedic „Republica Moldova pe calea modernizării”, în care V.Juc și Gh.Cojocaru i-au determinat specificul prin analiza condițiilor autohtone de inițiere a activităților de politică externă, a interesului național ca factor determinant al priorităților de politică externă, a cadrului normativ-instituțional și impactului cooperării bilaterale și multilaterale asupra consolidării și a evoluției acestui obiectiv programatic [32].

Având ca obiectiv de cercetare politica externă din perspectiva valorilor general-umane, V.Rotaru în teza de doctor „Politica externă a Republicii Moldova în contextul dimensiunilor morale: realități și deziderate” examinează, din punct de vedere teoretico-analitic și al raportului dintre general și particular, domeniul

politicii externe a Republicii Moldova, proiectând valențele ei prin prisma dimensiunilor morale. În vederea realizării obiectivului propus, autorul analizează evoluția politicii externe și moralei în context internațional, specifică modalitățile și consecințele interconexiunii dintre politica externă și morală, interpretând cultura păcii ca pe o perspectivă de implementare a moralei în politica externă a statului [33].

În ordinea reflectată de idei, M.Diacon în teza de doctor „Prevederi de politică externă în documentele programatice și activitatea partidelor politice din Republica Moldova” susține că politica externă a statului reprezintă ansamblul obiectivelor ce urmează a fi realizate în baza procedeelelor și mijloacelor pe care factorii de decizie le determină și le aplică în relațiile cu alți actori statali. În opinia lui, complexitatea acestei noțiuni derivă din insuficiența unei înțelegeri clare a ceea ce este politică externă, a limitelor sale, a similitudinilor și diferențelor dintre politica externă și relațiile externe, relațiile interstatale, diplomație, politica de stat, politica transnațională, politica internațională, politica mondială [34].

Conform supoziției lui A.Burian, succesul politicii externe este determinat de claritatea formulării intereselor naționale, înțelegerea căilor și mijloacelor de realizare a lor [35]. În același context de idei, P.Varzari tratează componenta politicii externe exprimată prin fenomenul integrării europene ca pe o idee națională: examinând sondajele de opinie, el depistează lipsa unei înțelegeri profunde din partea unui larg segment al societății privind procesul de integrare europeană, statutul și scopurile urmărite. Cetățenii deseori nu înțeleg care sunt subiectele discutate și negociate între Republica Moldova și Uniunea Europeană, fiind total „deconectați” de la procesele integraționiste aflate în desfășurare [36].

În articolul „Configurarea politicii externe a Republicii Moldova în spațiul integraționist european” S.Cebotari și V.Saca supun investigațiilor acțiunile concrete care se dovedesc a fi în măsură să contribuie la apropierea Republicii Moldova de Uniunea Europeană, prin configurarea politicii externe la rigorile spațiului comun al integrării [37].

În același context de idei, V.Conacu, în articolul „Problemele actuale ale politicii Republicii Moldova privind procesul de integrare europeană”, formulează ipoteza, potrivit căreia Republica Moldova trebuie să-și urmeze calea europeană nu doar din perspectiva geografică, dar și din perspectiva politică [38], iar C.Solomon, abordând cadrul legislativ-normativ de realizare a politicii externe, menționează că documentele care reglementează relațiile externe facilitează activitatea cadrelor diplomatice și apropie statul de structurile europene și mondiale în vederea integrării și globalizării lui [39]. În completarea acestui subiect, V.Andrieș, în articolul „Dimensiunile politice ale procesului de integrare europeană (cazul Republicii Moldova)”, urmărește să identifice natura relațiilor mutuale prin analiza a două componente: Uniunea Europeană în raport cu Republica Moldova și conducerea Republicii Moldova în raport cu procesele integraționiste europene. Sinteza cercetărilor este reliefată prin trecerea în revistă a eforturilor depuse de autoritățile naționale și principalele carențe ale procesului de integrare europeană [40].

Fenomenul politicii externe este supus analizei de Ph.Brailard și M.-R. Djalili în lucrarea „Les relations internationales”. Autorii explică importanța și evoluția politicii externe și pun accent pe imposibila disociere între politica internă și cea externă [41]. Idei similare sunt înaintate de către autorul francez F.Petiteville în lucrarea sa „De la politique étrangère comme catégorie d'analyse des relations internationales” [42].

Politica externă a Franței prezintă obiectul cercetării pentru M.-Ch. Kessler în „La politique étrangère de la France: Acteurs et processus”. Politica externă a Franței este rezultatul evoluției și politicii, istoriei, geografiei și filosofiei politice. Ea se manifestă pe parcursul activității statului pe arena internațională. Geografică și funcțională, politica externă devine proteiformă și multisectorială. De asemenea, autorul examinează politica europeană, diplomația economică și culturală, francofonia și diplomațiile paralele [43].

Ch.Hill, profesor în relații internaționale, este unul dintre autorii britanici care se interesează de politica externă, în particular de cea promovată în arealul european. Autorul supune cercetării europeanizarea politicilor externe ale statelor membre ale UE. Lucrarea „The Changing Politics of Foreign Policy Basing stoke” se axează pe analiza politicii externe ca „proces de mediere”, care are drept scop apropierea societăților naționale (în cazul dat – a celei franceze) la societatea internațională în contextul globalizării. Conform autorului, politica externă este definită ca totalitatea relațiilor externe oficiale dirijate de un singur actor independent (de obicei, statul) în relațiile internaționale [44].

Politica externă europeană este descrisă de M.Lefebvre în lucrarea „La politique étrangère européenne” [45]. Autorul francez prezintă punctele forte și punctele slabe ale Uniunii Europene. O analiză clară și bine structurată a politicii externe a fost realizată de către autorul francez J.-F. Morin în lucrarea „La politique étrangère:

Théorie, méthodes et références". Autorul prezintă evoluția domeniului de studii ale politicii externe, un domeniu care mai întâi a fost dezvoltat de cercetătorii americani [46].

Pe lângă analiza lucrărilor dedicate politicii externe, merită atenție și cercetarea lucrărilor dedicate problematicii ce vizează procesele integraționiste. Astfel, procesul integraționist a fost analizat de către cercetătorii occidentali M.Kellstrup în „European Integration and Political Theory” [47], B.Rosamond în „Theories of European integration” [48] și E.Haas în „Uniting of Europe” [49]. Aspectele procesului integraționist european sunt aria de interes și pentru autorii francezi. Astfel, Ph.Delivet studiază procesul integraționist european și politicile Uniunii Europene în lucrarea „Les politiques de l’Union européenne” [50].

În știința autohtonă se poate constata că conceptul de integrare europeană a devenit obiectul de cercetare al unui șir de savanți și experți din mai multe domenii. Printre aceștia menționăm pe Gh.Rață cu studiul „Integrare europeană: istorie, documente, analiză” [51], V.Beniuc cu lucrarea „Европейские интеграционные процессы. Теории, концепции, понятия” [52], care oferă conceptele teoretice ale integrării europene, analizează documentele și procesele ce au stat la baza procesului integraționist european. În acest context se înscrie și lucrarea lui Gh.Cojocaru „Dilema politic *versus* economic în construcția europeană”, în care autorul prezintă principalele abordări teoretice ale acestui fenomen [53].

Problematica privind procesul integraționist european este aria cercetărilor realizate de profesorul Gr.Vasilescu. În lucrările: „Unificarea Europeană: filosofia diversității”, „Unificarea Europeană: filosofia viitorului”, „Unificarea Europeană: Filosofie, Politică, Mentalitate”, „Studii Europene în Republica Moldova. Colecție de programe analitice”, „Integrarea europeană pentru tine”, precum și în articolele „Sarcini și mecanisme interne de integrare europeană a Republicii Moldova” [54], „Strategii de integrare europeană pentru Republica Moldova” [55] etc. autorul evidențiază principalele aspecte ce vizează procesul integraționist european. Conform autorului, integrarea prezintă în sine atât un proces, cât și o stare finală. Starea finală dorită după integrarea actorilor este o comunitate economică sau politică. Procesul sau procesele includ mijloacele sau instrumentele prin care se realizează comunitatea. Mai există o condiție importantă care trebuie menționată imediat: procesul integrării trebuie să fie voluntar și consensual.

O analiză a procesului integraționist european găsim în revista „Moldova și Lumea” realizată de M.Garaz [56], B.Butuceanu [57], M.Lescu [58].

Problematica vizând procesele integraționiste ale Republicii Moldova este aria cercetărilor efectuate de S.Cebotari [59]. Autorul afirmă că integrarea economică trebuie să fie urmată de integrarea politică, pe care o presupune și o prefigurează totodată. Integrarea economică este urmată de cea politică, iar realizarea integrării politice poate constitui un factor dinamic, propulsator pentru integrarea economică. Integrarea economică postulează integrarea politică, îi creează fundamentele, eliminând obstacolele și făcând să apară interesele comune în realizarea celor două forme de integrare. Integrarea politică devine obiectul final al integrării economice, deoarece este totală, presupunând toate palierele vieții sociale. Integrarea politică mai este numită și „integrare globală”. În literatura de specialitate privind procesele integraționiste s-au cristalizat câteva curente. Printre cele mai cunoscute teorii integraționiste putem distinge: funcționalismul, federalismul, neofuncționalismul, tranzacționalismul, interguvernamentalismul și instituționalismul. Autorul ajunge la concluzia că integrarea presupune totalitatea proceselor cu caracter economic și politic, în baza cărora are lor unirea într-un spațiu comun a două sau a mai multor state, bazată pe coincidența principiilor, scopurilor și intereselor naționale [60].

Politicile integraționiste sunt analizate de către profesorii V.Saca și P.Varzari. Autorii abordează procesul de pregătire a Republicii Moldova pentru o aderare într-un viitor relativ mediu la UE. În același articol se menționează că eficiența proceselor integraționiste la capitolul implementării Acordului de Asociere între Republica Moldova și UE depinde de capacitățile de utilizare a anumitor indicatori strategici ai politicilor de guvernare [61].

Relevante pentru știința autohtonă sunt cercetările elaborate de către profesorul V.Teosa. Astfel, în cercetările sale V.Teosa se pronunță asupra relațiilor de cooperare dintre Consiliul Europei și Republica Moldova în contextul integrării europene, afirmând că calitatea de membru al Consiliului Europei a devenit pentru Republica Moldova un prim pas spre integrarea europeană. Consiliul Europei, în opinia autorului, împreună cu OSCE, trebuie să joace un rol semnificativ, astfel încât procesul de integrare să poată cuprinde, la timpul potrivit, și alte state. Deși comunitățile europene sunt astăzi, cu certitudine, forța motivațională a procesului de integrare europeană, istoria a demonstrat că Consiliului Europei îi revine un rol complementar și constructiv

în acest proces, trasând, prin intermediul lucrărilor sale axate pe formarea legilor și practicilor democratice în țările din Europa Centrală și de Est, calea spre Uniunea Europeană pentru țările din această regiune [62].

O cercetare interesantă despre amplasarea Republicii Moldova la intersecția intereselor geopolitice ale marilor puteri – SUA, UE, Rusia – este realizată de către ambasadorul E.Ciobu în lucrarea metodică-științifică „Relațiile internaționale în curriculumul universitar: bazele teoretico-metodologice”. Interesul Rusiei în această regiune a Europei a fost demonstrat de mai multe evenimente istorice pe parcurs de secole. Celelalte două puteri, SUA și UE, și-au demonstrat interese cu scopuri diferite, uneori chiar aparent contradictorii între ele, dar cu multe coincidențe referitor la relațiile cu statele apărute după dispariția Uniunii Sovietice. Autorul menționează că în Republica Moldova se evidențiază două tendințe: de integrare și de dezintegrare [63].

Cercetări dedicate problematicii europene au fost efectuate de analiștii Institutului de Politici Publice, experții ONG-ului Adept, printre care I.Klipii [64], E.Prohnițchi [65] etc.

Printre autorii ruși care au studiat politica externă a Franței se numără S.Kosenko cu articolul «Внешняя политика Франции: новые ориентиры и старые ошибки» [66]; M.Paniujeva cu articolul «Французская политика Н.Саркози (2007–2012)» [67]; J.-M. Ripier cu publicația «Современная Франция в международных отношениях» [68]; I.A. Вогко «Франция в европейской интеграции: эволюция концепций и политики (1950–2015)» [69]. Interes deosebit prezintă și monografia elaborată de E.O. Obâcichina «Франция на рубеже XX-XXI веков: кризис идентичности» [70].

Relevante pentru cercetarea relațiilor bilaterale se dovedesc a fi lucrările din domeniul juridic, cu precădere din dreptul diplomatic și consular, în care se regăsesc accepțiuni privind noțiunile „diplomație bilaterală”, „cooperare internațională”, cum ar fi, spre exemplu, studiile de drept internațional public realizate de A.Burian ș.a. [71], D.Năstase [72], I.Anghel [73], C.Boroiu [74], A.Bonciog [75], A.Năstase ș.a. [76].

Studii referitoare la evoluția și abordarea conceptuală a relațiilor politice bilaterale sunt identificate în literatura politologică și din domeniul relațiilor internaționale, iar autorii de referință sunt: H.Bull [77], M.Wight [78], B.Jacquier [79], T.Gomart [80], M.Griffiths și T.O’Callaghan [81], F.Charillon [82], P.Balaster și C.Moser [83], V.Beniuc și Gh. Rusnac [84], P.Țygankov [85], G.Evans și J.Newnham [86] și alții.

Cooperarea bilaterală este studiată insistent cu referire la modelul de cooperare multilaterală prin intermediul conferințelor internaționale sau al organizațiilor internaționale, precum și al unor fenomene conexe emergente, ca diplomația publică, diplomația parlamentară, iar esența acestei categorii este sintetizată din aspectele funcționale și structurale/organizaționale. Expresie a acestor analize reprezintă contribuția autorilor: S.Sur [87], R.Dudău [88], V.Mircea [89], V.Pușcaș [90], Ø.Bratberg [91], C.Jönsson și M.Hall [92], dar și unele acte ale instituțiilor de profil sau care au în practică astfel de fenomene.

Autorul francez Thomas Gomart propune trei definiții pentru noțiunea de „relație bilaterală”: relația bilaterală este o practică diplomatică, o modalitate de schimb care utilizează conducătorii unei țări pentru a dirija politica lor externă; relația bilaterală este subiect de predilecție a istoriei relațiilor internaționale care se bazează pe ansamblul practicilor diplomatice; relația bilaterală este un model de percepție, construire și de reprezentare a realului. Conform acestui autor, relația bilaterală este forma elementară a jocului diplomatic. În cadrul diplomatic ea se definește sumar ca și un raport dintre două puteri sub ochii comunității internaționale. Autorul menționează că nu sunt rare cazurile când un stat practică o alternanță a relațiilor bilaterale/multilaterale, adică trecerea de la fazele în care persistă dialogul specific cu un stat la faze în care persistă negocierile multilaterale. Într-un context globalizat diplomația multilaterală prevalează și deschide posibilități de influență fără echivalent în diplomația bilaterală. Cu toate acestea, relația bilaterală nu este o practică diplomatică anacronică. Deși ea nu mai are aceeași valoare ca și înainte, relația bilaterală se dovedește a fi în continuare necesară, dar nu și suficientă. De fapt, ea apare ca o condiție indispensabilă a manierei multilaterale: construcția europeană poate fi interpretată ca un labirint multilateral, de asemenea ca o țesătură de relații bilaterale în fruntea cărora figurează cuplul franco-german [93].

Concluzii

Analizând gradul de cercetare a relațiilor moldo-franceze, ajungem la concluzia că acest subiect nu a fost amplu studiat. Până la moment, în Republica Moldova nu a fost efectuat un studiu integrat al dialogului moldo-francez, în special al conexiunii relații bilaterale - politică externă - proces integraționist. Cercetarea fenomenului relații bilaterale se înscrie într-o serie de preocupări, marcate de lipsa unei unanimități conceptuale. Referințele, regăsite în studii politologice, economice, culturologice sau în publicistică, comportă un

caracter destul de antrenant. Până în prezent se menține totuși o carență evidentă în ce privește tratarea adecvată a acestui subiect. Cea mai mare parte a investigațiilor cuprind totuși o arie specifică și particulară de acoperire, fiind tratate preponderent unilateral anumite probleme. Problema esențială este pusă de formele de manifestare și de pluralitatea lexemelor care presupun același fenomen: cooperare bilaterală, dialog bilateral, parteneriat bilateral, raporturi bilaterale interstatale, bilateralism.

Deși relațiile moldo-franceze în contextul procesului de integrare europeană au fost modest supuse cercetării în literatura de specialitate franceză, inclusiv în cea din Republica Moldova, datorită suportului acordat Republicii Moldova de către Franța problematica dată devine în ultimul timp subiectul discuțiilor purtate de politicieni, dar și de comunitatea științifică.

În condițiile liberalizării regimului de vize cu Uniunea Europeană și semnării Acordului de Asociere RM- UE (acțiuni susținute de către Franța, alături de alți susținători puternici din UE), studierea relațiilor moldo-franceze devine un imperativ și o necesitate a timpului. Realizările obținute până acum de Republica Moldova reprezintă fundamentul procesului de integrare europeană, un început pentru modernizarea țării în baza modelului european.

S-a constatat, de asemenea, o bună colaborare între delegațiile celor două țări în cadrul organizațiilor internaționale, în special în Consiliul Europei. În opinia lui Josette Durrieu, președintele Grupului parlamentar francez de prietenie cu Republica Moldova, acceptarea țării noastre în comunitatea europeană este o necesitate pentru Europa. Fidelă tradițiilor umaniste, diplomația franceză pledează pentru stabilirea unui echilibru în relațiile internaționale, contând mult pe implementarea noii arhitecturi de securitate europeană, care ar lua în calcul necesitățile și interesele vitale ale tuturor națiunilor de pe continent.

Referințe:

- Hotărâre pentru aprobarea Concepției politicii externe a Republicii Moldova, nr.368 din 08.02.1995. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. 1995, nr.020. [Accesat: 09.09.2015]. Disponibil:<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=306955>.
- CEBOTARI, S., SACA, V., COROPCEAN, I. *Politica externă a Republicii Moldova în contextul proceselor integratiste: Monografie*. Chișinău, 2008. 180 p.
- Tratate internaționale la care Republica Moldova este parte. Vol.18 (1990-1998). În: *Moldpress, Monitorul Oficial al Republicii Moldova*. Chișinău, 1999, p.412-415.
- Acordul de cooperare culturală, științifică și tehnică între Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Franceze. [Accesat: 26.03.2016] Disponibil: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=356851>.
- Moldova și Franța au semnat un acord de cooperare în domeniul patrimoniului cultural. [Accesat: 29.06.2016]. Disponibil: <http://www.infotag.md/populis-ru/222529/>.
- GHEORGHIU, V. *Relațiile politice dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană*. Chișinău: IPP, 2007.
- NEGUȚA, A. Relațiile economice moldo-franceze. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2007, nr.1 (XXXX). Chișinău: CEP USM, 2007.
- SPINEI, Gh. Drumul greu spre europenizare. În: *Moldova Suverană*, 1991, nr.28, p.2.
- NEGUȚA, A. Relațiile economice moldo-franceze. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2007, nr.1 (XXXX). Chișinău: CEP USM, 2007.
- NEGUȚA, A. Relațiile politice moldo-franceze. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2009, nr.1 (44), p.145-149. ISSN 1812-2566
- NEGUȚA, A. Relațiile moldo-franceze în sfera socioculturală. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2008, nr.3 (42). Chișinău: CEP USM, 2008, p.159-174. ISSN 1812-2566
- NEGUȚA, A. Moldova și Franța: 15 ani de relații diplomatice. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2007, nr.2 (37). Chișinău: CEP USM, 2007, p.145-156. ISSN 1812-2566
- GONȚA, A. Imaginea Republicii Moldova în presa francofonă, anii 2005-2006. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2007, nr.1 (36). Chișinău: CEP USM, 2007, p.25-32. ISSN 1812-2566
- Charte de la Francophonie*, adoptée par la Conférence ministérielle de la Francophonie, Antananarivo, le 23 novembre 2005 / *Cadre stratégique décennal de la Francophonie 2004-2014*// http://www.diplomatie.gouv.fr/fr/IMG/pdf/Cadre_strategique_decennal_de_la_Francophonie_2004-2014_.pdf
- XIe Sommet de la Francophonie: La Declaration de Bucharest*// <http://www.moldavie.fr/spip.php?article449>, 20.03.2010, 14.49 / *Președintele Parlamentului, Marian Lupu, a participat la reuniunea a XI-a a francofoniei, la București*, publicat la 29 septembrie 2006// http://politicom.moldova.org/news/preedintele-parlamentului-marian-lupu-a-participat-la-reuniunea-a-xia-a-francofoniei-la-bucureti-18856_rom.html

16. *La Constitution de la République Française (4 Octobre 1985). Titre XIV – De la francophonie et des accords d'association* // <http://www.legifrance.gouv.fr/html/constitution/constitution2.htm#titre14>
17. BOUTROS-GHALI, B. *Emanciper la Francophonie*. Paris: L'Harmattan, 2002.
18. CHAUPRADE, A. *L'espace économique francophone. Pour une Francophonie integrale*. Paris: Ellipses, 1996.
19. *Activitatea instituțiilor de învățământ primar și secundar general la începutul anului de studii 2008/2009*. Comunicat de presă publicat la 12.02.2009// <http://www.statistica.md/newsview.php?l=ro&idc=168&id=2499>.
20. LEANCĂ, I. *Evoluția relațiilor externe. Tranziția. Retrospectivă și perspectivă*. Chișinău: Adept, 2002. 389 p.
21. CERES, I. *Republica Moldova în relațiile economice internaționale (1991-1995)*. Chișinău: Civitas, 1998. 159 p.
22. CEBOTARI, S., SACA, V., COROPCEAN, I. *Politica externă a Republicii Moldova în contextul proceselor integraționiste: Monografie*. Chișinău, 2008. 180 p.
23. *Politica externă a Republicii Moldova, 2009-2011: în sinteze și dezbateri* / Red. Lina Grău. Chișinău: „MS Logo” SRL, 2011. 320 p.
24. *Evoluția politicii externe a Republicii Moldova (1998-2008)*. Chișinău: Cartdidact, 2009. 192 p.
25. COJOCARU, Gh. *Politica externă a Republicii Moldova: Studii*. Chișinău: Civitas, 2001.
26. RUSNAC, Gh., MOȘNEAGA, V. În căutarea propriei căi. Concepția politicii externe a Republicii Moldova. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*. Partea II. Chișinău: USM, 1993, p.11-19.
27. BORȘ, V. Recunoașterea Republicii Moldova pe arena internațională. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*. Partea XII. Chișinău: USM, 1999, p.34-46.
28. BORȘ, V. Corelația dintre politica externă și politica internă. În: *Analele Științifice ale Universității de Stat din Moldova*. Vol.II. Seria „Științe socioumanistice”. Chișinău, 2004, p.55-57.
29. CĂLDARE, Gh. *Politica externă a Republicii Moldova*. În: *Relațiile internaționale în curriculumul universitar: bazele teoretico-metodologice* / Coord. Valentina Teosa și al. Chișinău: CEP USM, 2016, p.29-43. ISBN 978-9975-71-828-8
30. CĂLDARE, Gh., GORINCIOI, R. *Politica externă: aspecte teoretice și practice*. În: *Politologie* / Coord. V.Mosneaga, Gh.Rusnac, V.Sacovici. Chișinău: CEP USM, 2007, p.346-357.
31. JUC, V. *Politica externă*. În: *Republica Moldova*. Ediția a 2-a revăzută și adăugată. Chișinău: Bons Offices SRL, 2010, p.706-715.
32. JUC, V., COJOCARU, Gh. *Politica externă*. În: *Republica Moldova pe calea modernizării. Studiu enciclopedic*. Chișinău: Biblioteca Științifică Centrală „Andrei Lupan”, 2015, p.228.
33. ROTARU, V. *Politica externă a Republicii Moldova în contextul dimensiunilor morale: realități și desiderate*: Autoreferat al tezei de doctor în științe politice. Chișinău, 2013. 31 p.
34. DIACON, M. *Prevederi de politică externă în documentele programatice și activitatea partidelor politice din Republica Moldova*: Teză de doctor. Chișinău, 2015, p.41.
35. BURIAN, A. *Relații internaționale, politică externă și diplomația*: Curs de lecții. Chișinău: CEP USM, 2007, p.208.
36. VARZARI, P. *Elita politică și birocrăția în contextul realizării reformelor democratice (cazul Republicii Moldova)*. Chișinău: Pontos, 2013, p.220.
37. CEBOTARI, S., SACA, V. Configurarea politicii externe a Republicii Moldova în spațiul integraționist european. În: *Studii internaționale. Viziuni din Moldova*, 2007, nr.4, p.53-74
38. CONACU, V. Problemele actuale ale politicii Republicii Moldova privind procesul de integrare europeană. În: *Studii internaționale. Viziuni din Moldova*. 2008, nr.2-3, p.109-113.
39. SOLOMON, C. Cadrul normativ-legislativ de realizare a politicii externe a Republicii Moldova. În: *Studii internaționale. Viziuni din Moldova*, 2008, nr.2-3, p.95-101.
40. ANDRIEȘ, V. *Dimensiuni politice ale procesului de integrare europeană*: Teză de doctor în științe politice. Chișinău, 2009. 146 p.
41. BRAILLARD, Ph., DJALILI, M-Reza. *Les relations internationales*. Paris, 2016, p.55-62, ISBN 978-2-13-073675-2
42. PETITEVILLE, F. De la politique étrangère comme catégorie d'analyse des relations internationales. En: *Critique internationale*, 2003, no.20, p.59-63.
43. KESSLER, M-Ch. *La politique étrangère de la France: Acteurs et processus*. Paris: Presses de Sciences Po, Coll. «Références inédites», 1999. 499 p.
44. HILL, C. *The Changing Politics of Foreign Policy Basingstoke*. Palgrave/MacMillan, 2003. 376 p.
45. LEFEBVRE, M. *La politique étrangère européenne*. Paris: Presses Universitaires de France, 2016, 127 p.
46. MORIN, J.-F. *La politique étrangère: Théorie, méthodes et références*. Paris: Armand Colin, 2013. 315 p. ISBN 978-2200272227
47. KELSTRUP, M. *European Integration and Political Theory*, 1972, p.31-44. [Accesat: 09.09.2015]. Disponibil: <http://www.d.p.lth.se/cml/classic-integration.txt>.
48. ROSAMOND, B. *Theories of European integration*. New York: St. Martin's Press, 2000. 73 p.
49. HAAS, E. *Uniting of Europe*. Stanford University Press, 2004. 641 p.

50. DELIVET, Ph. *Les politiques de l'Union européenne*. Paris, 2013. 287 p.
51. RAȚĂ, Gh. *Integrare europeană: istorie, documente, analiză: Curs universitar*. Chișinău, 2001, p.171-173.
52. БЕНЮК, В. *Европейские интеграционные процессы. Теории, концепции, понятия*. Кишинёв, 2006.
53. COJOCARU, Gh. *Dilema politic versus economic în construcția europeană*. GAZETA SRL, 2006.
54. VASILESCU, Gr. Sarcini și mecanisme interne de integrare europeană a Republicii Moldova. În: *Studii internaționale. Viziuni din Moldova* / Col. red.: Teosa V. și al. Chișinău: CEP USM, vol.8, 2008, nr.1(6), p.48-65.
55. VASILESCU, Gr. Strategii de integrare europeană pentru Republica Moldova. În: *Știința politică în Republica Moldova: realizări și perspective* / Coord. V.Teosa ș.a. Chișinău: CEP USM, 2011, p.255-263.
56. GARAZ, M. Integrarea Republicii Moldova în familia democrațiilor europene. În: *Moldova și Lumea*, 2001, nr.4.
57. BUTUCEANU, B. Молдова вступила в ВТО. În: *Moldova și Lumea*, 2001, nr.3.
58. LESCU, M. Planul de acțiuni UE- RM și mass-media. În: *Moldova și Lumea*, 2005, nr.2.
59. SACA, V., CEBOTARI, S. Republica Moldova între interesul național și vocația proeuropeană. În: *Moldova și Lumea*, 2004, nr.2, p.11-13.
60. CEBOTARI, S. Abordări teoretice ale fenomenului „proces integraționist”. În: *Studia Universitatis. Seria „Științe Sociale”*, 2008, nr.4 (14), p.150-156. ISSN 1814-3199
61. SACA, V., VARZARI, P. Politici integraționiste în contextul modernizării social-politice a Republicii Moldova. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2015, nr.1(68), p.114-130. ISSN 1812-2566
62. TEOSA, V., STAMATIN, E. Relațiile de cooperare dintre Consiliul Europei și Republica Moldova în contextul integrării europene. În: *MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică)*, 2010, nr.(49), p.107-121. ISSN 1812-2566
63. CIOBU, E. Sisteme internaționale. În: *Relațiile internaționale în curriculumul universitar: bazele teoretico-metodologice* / Coord. Valentina Teosa și al. Chișinău: CEP USM, 2016, p.44-54. ISBN 978-9975-71-828-8
64. KLIPII, I. Evoluția cadrului politic al problemei integrării europene. În: *Moldova și integrarea europeană*. Chișinău: Prut Internațional, 2001, p.11-12.
65. PRONIȚCHI, E. Vectorul european al Republicii Moldova la confluența intereselor externe ale României, Ucrainei și Rusiei. În: *Republica Moldova și integrarea europeană. Cooperarea în Pactul de Stabilitate*. Chișinău: Institutul de Politici Publice, 2003, p.42.
66. КОСЕНКО, С. Внешняя политика Франции: новые ориентиры и старые ошибки. В: *Внешняя политика зарубежных стран*, 2014, №1(30), с.41-44.
67. ПАНИОЖЕВА, М. Французская политика Н.Саркози (2007-2012 гг.). В: *События и люди*, 2013, №11, с.118-124.
68. РИПЕР, Ж.-М. Современная Франция в международных отношениях. В: *Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века: Сборник статей по итогам Всероссийской научной конференции (ИМЭМО РАН, 7 декабря 2015 года)*. Москва: ИМЭМО, РАН, 2016, с.10-16.
69. БОРКО, Ю.А. Франция в европейской интеграции: эволюция концепций и политики (1950-2015 гг.). В: *Франция на пороге перемен: экономика и политика в начале XXI века: Сборник статей по итогам Всероссийской научной конференции (ИМЭМО РАН, 7 декабря 2015 года)*. Москва: ИМЭМО, РАН, 2016, p.210-220.
70. ОБИЧКИНА, Е.О. *Франция на рубеже XX-XXI веков: кризис идентичности*. Монография. Москва: МГИМО, 2003, 137 с.
71. BURIAN, Al., BALAN, O., SERBENCO, E. *Drept internațional public*. Ediția a II-a. Chișinău: CEP USM, 2005.
72. NĂSTASE, D. *Drept diplomatic și consular*. București: Editura Fundației „România de Măine”, 2006.
73. ANGHEL, I.M. *Dreptul diplomatic și consular*. București: Lumina LEX, 1996.
74. BOROIU, C. *Drept diplomatic și consular: Sinteze*. [Accesat: 09.09.2016]. Disponibil: <http://www.scribd.com/doc/20115914/An-4-S-dr-diplomatic-Si-Consular>.
75. BONCIOG, A. *Drept diplomatic*. București: Editura Fundației „România de Măine”, 2000.
76. NASTASE, A. ș.a. *Drept diplomatic și consular: Sinteze pentru examen*. București: ALL Beck, 2002.
77. BULL, H. *Societatea anarhică. Un studiu asupra ordinii în politica mondială* / Traducere M.Petruț și E.Plăcintar. Chișinău: Știința, 1998.
78. WIGHT, M. *Politica de putere* / Traducere F.Tudor. Chișinău: ARC, 1998.
79. JACQUIER, B. *Relations internationales. Les acteurs du système international*. Grenoble: Presses Universitaires, 1993.
80. GOMART, T. La relation bilatérale: un genre de l'histoire des relations internationales. En: *Materiaux pour l'histoire de notre temps*, 2002, vol.65, no.1. [Accesat: 07.09.2016] Disponibil: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/mat_0769-3206_num_65_1_403316.
81. GRIFFITS, M., O'CALLAGHAN, T. *International Relations: The Key Concepts*. London: Routledge, 2002.
82. CHARILLON, F. *Politique étrangère: nouveaux regards*. Paris: Presse de Sciences Po, 2002.
83. BALASTER, P., MOSER, C. *Sur la voie du bilatéralisme: enjeux et conséquences*. Vol.2, Strukturbeirichterstattung, № 36/2. Berna, 2008.
84. BENIUC, V., RUSNAC, G. *Conceptele și noțiunile de bază ale diplomației*: Dicționar. Chișinău: Tipografia Centrală, 1998.

85. ЦЫГАНКОВ, П.А. *Теория международных отношений*. Москва: Гардарики, 2002.
86. EVANS, G., NEWNHAM, J. *Dicționar de relații internaționale* / Traducere: A.M. Ionescu. București: Universal Dalsi, 2001.
87. SUR, S. *Relations internationales*. Paris: Montchrestien, 2006.
88. DUDĂU, R. *Teoria relațiilor internaționale*. București, 2008.
89. MIRCEA, V. *Diplomația publică*. În: *Cadran politic. Revistă de analiză și informare politică*, publicat în: *Ideii Contemporane*, 2005, nr.29. [Accesat: 11-04-2016] Disponibil: http://www.cadranpolitic.ro/view_article.asp?item=1866.
90. PUȘCAȘ, V. *Relații internaționale/transnaționale*. Cluj: Sincron, 2005.
91. BRATBERG, Ø. *Bilateral Diplomacy in an Integrated Europe: the Co-existence of Institutional Orders?* Working Paper №10, June 2007 by ARENA Center for European Studies, University of Oslo// [Accesat: 23.11.2015]. Disponibil: http://www.arena.uio.no/publications/working-papers2007/papers/wp07_10.pdf.
92. JONSSON, C., HALL, M. *Essence of Diplomacy. Studies in Diplomacy and International Relations*. NewYork: Palgrave Macmillan, 2005.
93. GOMART, T. *La relation bilatérale: un genre de l'histoire des relations internationales*. En: *Materiaux pour l'histoire de notre temps*, 2002, vol.65, no.1. [Accesat: 07.09.2016] Disponibil: http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/mat_0769-3206_num_65_1_403316.

Prezentat la 19.01.2017